

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Філологічний факультет
Кафедра сучасної української мови

**ОДНОСКЛАДНІ Й ДВОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В АСПЕКТІ ВАРІАНТОЛОГІЇ ТА
ЛІНГВОДИДАКТИКИ**
(на матеріалі текстів художнього стилю)

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 2 курсу, 201 групи,
заочна форма навчання, спеціальність
014 „Середня освіта
(українська мова та література)”

Шевченко Людмила Сильвестрівна
(прізвище, ім'я та по-батькові)

Науковий керівник:

***доктор філологічних наук,
професор Кульбабська О.В.***

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6

від „__” листопада 202__ р.

Зав. кафедри _____ Світлана ШАБАТ-САВКА

Чернівці–2022

АНОТАЦІЯ

ШЕВЧЕНКО Л. С. Односкладні й двоскладні речення української мови в аспекті варіантології та лінгводидактики (на матеріалі текстів художнього стилю)

Роботу присвячено обґрунтуванню теоретико-методичних засад навчання синтаксису, розробленню методики формування мовно-мовленнєвої компетентності майбутніх учителів української мови та літератури.

Термінологічний вимір поняття „варіантність” як динамічної системи одиниць різних рівнів, у межах яких можуть відбуватися рухи та взаємний перехід, конкретизовано на основі сучасних лінгвістичних теорій. Установлено позамовні та внутрішньомовні чинники породження варіативності синтаксичних одиниць у художніх текстах української мови. Основні критерії синтаксичної варіантності визначено точніше на основі теорії синтаксичної номінації, що дало змогу обґрунтувати висновок про потенційні можливості варіантності односкладних і двоскладних речень у конкретному акті номінації.

У дипломній роботі розкрито й уточнено сутність базових понять дослідження „граматична компетентність майбутніх учителів-філологів”; з’ясовано загальнодидактичні та специфічні принципи навчання синтаксису, синтаксису й пунктуації, сучасні підходи, форми, методи, засоби, технології навчання граматики майбутніх учителів різнотипних закладів загальної середньої освіти; схарактеризовано теоретико-прикладний аспект збагачення словникового запасу учнів під час вивчення тем „Односкладні речення” та „Грамматичні синоніми”; виокремлено національно-культурний компонент змісту навчання граматики української мови.

Ключові слова: *односкладне та двоскладне речення, граматичні синоніми, варіантність, функційна еквівалентність, трансформація, варіантні синтаксичні одиниці, мовленнєва компетентність майбутніх учителів української мови, граматична компетентність, текстоцентричний підхід, збагачення словникового запасу, проєктна технологія, національно-культурний складник змісту викладання синтаксису.*

ABSTRACT

SHEVCHENKO Lyudmila. *One-member and two-member sentences of the Ukrainian language in the aspect of variantology and linguodidactics (on the material of texts of artistic style)*

In the work theoretical and methodological foundations for teaching syntax are substantiated and methods for the development of speech competence of future school teachers are elaborated.

The terminological dimension of the notion “variability” as a dynamic system of units of different levels within which there may be movements and mutual transition is specified based on the modern linguistic theories. Extralinguistic and internal factors of generation of variability of syntactic units in Ukrainian in artistic texts are established. The basic criteria of syntactic variability were defined more accurately based on theory of syntactic nomination that allowed us to reach conclusion about potential abilities of variability that demonstrates the conditions of rendering of referential meanings by one of correlative forms in the concrete nomination act.

The study contains the content of the basic concepts of the thesis, notably «grammatical competence of future teachers of philology», general and specific didactic principles of teaching syntax, modern approaches, forms, methods, procedures and technologies of teaching the syntax of a simple sentence; the theoretical and applied aspect of the work of future secondary school teachers on mastering the topics "One-member sentence", "Two-member sentence" and "Grammatical synonyms" is represented; national-and-cultural component of the content of teaching of syntax Ukrainian is singled out.

Key words: *One-member sentence, two-member sentence, grammatical synonyms, variability, functional equivalence, transformation, actualisator, variant syntactic units, speech competence of future school teachers of the Ukrainian language, grammatical competence, text-centric approach, enrichment of the vocabulary, project technology, national-and-cultural component of the content of teaching syntax.*

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	3
ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРІЯ ВАРІАНТНОСТІ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ	10
1.1. Лінгвальний вимір поняття варіантність і синтаксична варіантність.....	10
1.2. Односкладні речення як окремий тип синтаксичних структур.....	12
1.3. Висновки до розділу 1.....	17
Розділ 2. ВАРІАНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОСТИХ ДІЄСЛІВНИХ РЕЧЕНЬ	
2.1. Синонімічні відношення між односкладними та двоскладними реченнями.....	20
2.1.1. Означено-особові односкладні речення та їх варіанти серед простих двоскладних.....	22
2.1.2. Неозначено-особові односкладні речення та їх формально-семантичні співвідношення з двоскладними.....	27
2.1.3. Варіантні пари узагальнено-особових односкладних речень із двоскладними.....	32
2.1.4. Безособові речення та їх синонімічні зв'язки з простими двоскладними.....	36
2.1.5. Інфінітивні односкладні речення та їх формально-семантичні співвідношення з двоскладними.....	43
2.2. Синонімічні відношення між різнотипними односкладними реченнями....	46
2.2.1. Формально-семантичні співвідношення означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень.....	46
2.2.2. Варіантність безособових речень з іншими типами односкладних структур.....	48

2.2.3. Синоніміка інфінітивних речень з іншими типами односкладних структур.....	50
2.3. Висновки до розділу 2.....	51
Розділ 3. ОДНОСКЛАДНІ ІМЕННІ РЕЧЕННЯ ТА ЇХ ВАРІАНТНІСТЬ..	53
3.1. Номінативні односкладні речення та їх формально-семантична близькість із двоскладними.....	54
3.2. Генітивні односкладні речення в аспекті варіантності з двоскладними.....	59
3.3. Варіантність номінативних, генітивних та інших типів односкладних структур.....	61
3.4. Висновки до розділу 3.....	62
Розділ 4. ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ СИНОНІМІКИ ОДНОСКЛАДНИХ І ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗЗСО.....	64
4.1. Проектна діяльність на уроках української мови як важливий аспект компетентнісної освіти школярів.....	64
4.2. Типологія проектів для уроків української мови.....	66
4.3. Технологічна карта навчального проекту „Синтаксична скарбівня української мови”.....	68
4.4. Висновки до розділу 4.....	76
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українська літературна мова – духовний скарб, що його вигранювало впродовж століть і вигранює нині не одне покоління українського народу, його кращі представники–письменники, вчені, освітяни, суспільно-політичні й культурні діячі [23; 68; 79 тощо].

„Духовно мова постає як глибоко антропоцентричний, притаманний лише людині вияв її сутності, як усвідомлення, осмислення, розуміння і оцінка явищ зовнішнього і внутрішнього світів, а також як підсвідомі чинники, що притаманним лише конкретному етносу способом виявляються в мові” [9, с. 4]. Отож мова і національна ментальність співвідносяться як форма і зміст національної словесно-розумової культури в найширшому сенсі цього поняття [77, с. 3]. У цьому аспекті абсолютно зрозуміло, що кожна держава, кожний народ ставиться до неї як до святині і окреслює собі за мету, щоб усі громадяни добре знали свою мову, правильно користувалися нею. „Плекання рідної мови–це не лише вияв державної політики сучасної України, це сама необхідність оберігати дух народний, бо без мови немислимий і сам народ” [39, с. 5].

[Текст, текст, текст вступу]

Зв’язок роботи з науковими планами, програмами, темами кафедри. Дипломна робота виконана в річищі комплексної науково-дослідної теми кафедри сучасної української мови Чернівецького університету імені Юрія Федьковича „Різнорівневі мовні одиниці в синергетичній парадигмі сучасної лінгвістики” (номер держреєстрації 0120U105245).

Мета дипломної роботи – комплексний аналіз варіантних (формально-семантичних) співвідношень між односкладними та двоскладними реченнями в сучасній українській літературній мові, а також різних типів односкладних речень між собою.

Для реалізації мети наукового опису необхідно розв’язати такі **завдання:**

1) узагальнити теоретичні напрацювання у сфері варіантності синтаксичних одиниць української мови;

2) з'ясувати розбіжності у науковій і шкільній класифікації односкладних речень;

3) установити причини формально-семантичних співвідношень простих двоскладних і односкладних речень у граматичній системі української мови;

4) описати варіативні ряди, що їх виформовують прості речення з підметом і присудком, з одного боку, і одним головним членом речення, недиференційованим на підмет і присудок, з іншого;

5) з'ясувати синтаксичні особливості варіантності між різними типами односкладних речень;

б) випрацювати теоретичні засади вивчення граматичних синонімів у закладах загальної середньої освіти (далі–ЗЗСО) та дослідити їх специфіку в лінгводидактичному плані.

Об'єкт дослідження – прості двоскладні та односкладні речення в сучасній українській літературній мові.

Предмет наукового опису – варіантність двоскладних і односкладних простих речень у художніх текстах, їхні структурно-семантичні показники та методичні аспекти вивчення в ЗЗСО.

Матеріал дослідження – мова художніх текстів відомих українських письменників: *Володимира Винниченка* (політичний та громадський діяч, прозаїк, драматург і художник; народився 26 липня 1880 р. у Кропивницькому), *Богдана Лепкого* (письменник, публіцист, літературознавець, перекладач, видавець, громадсько-культурний діяч, художник; народився 4 листопада 1872 р., с. Кривеньке, нині Чортківського району Тернопільської області), *Євгена Маланюка* (письменник, публіцист, культуролог-енциклопедист, літературний критик, сотник Армії УНР, «Імператор залізних строф»; народився 1 лютого 1897 р. у селищі Новоархангельськ колишньої Херсонської губернії), *Василя Стуса* (дисидент, поет ХХ ст., перекладач,

прозаїк, мислитель, літературознавець, правозахисник, Лавреат Державної премії ім. Т. Шевченка, Герой України; народився 6 січня 1938 р. у селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької обл.), *Ліни Костенко* (поетеса-шістдесятниця, прозаїк, Лавреат Шевченківської премії, Премії Антоновичів; народилася 19 березня 1930 р. у Ржищеві Київської обл.), *Бориса Олійника* (поет, перекладач, дійсний член НАНУ, у 1987–2017 рр. голова Українського фонду культури, Герой України, Почесний академік Академії мистецтв України). Отож за місцем народження вони представляють різні регіони України, відповідно відбиваючи живу мову українського народу. Уважаємо, що саме через порівняння художнього мовлення цих письменників у поезії та прозі цікаво простежити за використанням односкладних і двоскладних структур, які, зі свого боку, стисло і влучно передають думку, характеризують актуальні події, дають змогу уникати тавтології.

Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до застосування **методів дослідження**, серед яких: метод *лінгвістичного опису* фактичного матеріалу – для систематизації варіантних синтаксичних одиниць, характеристики їхніх структурно-семантичних особливостей із використанням *методики лінгвістичного спостереження, класифікації і систематизації* – для поділу реченневих структур на окремі групи на основі диференційних ознак; *трансформаційний аналіз* – для встановлення спільного й відмінного між простими двоскладними й односкладними реченнями; *метод функціональної заміни* – для побудови варіантних рядів паралельних засобів відображення того самого фрагмента дійсності. Вивчення особливостей будови, семантики і функцій варіантних рядів синтаксичних одиниць досягнуто за допомогою методики *формально-синтаксичного та контекстуально-ситуативного аналізу*.

Новизну одержаних результатів убачаємо в тому, що в дипломній роботі *вперше* представлено формально-семантичне (варіантне, синонімічне) співвідношення простих двоскладних і односкладних речень у художніх українськомовних текстах, які дають мовцеві змогу вибирати із багатого репертуару синтаксичних одиниць саме ті, що відповідають його лінгвістичному

смаку, комунікативно-інтерпретаційній компетентності, реалізують мовленнєві наміри (інтенції). Такий аспект дослідження є *новітнім* і досить продуктивним і отримав в сучасному українському мовознавстві назву „співвідносний”, „між’ярусний” (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, Л. Коваль, Л. Шитик та ін.). *Новим* також є вивчення граматичних синонімів на уроках української мови в ЗЗСО з позицій сучасної лінгводидактики.

Практичне значення одержаних результатів. Дібраний фактичний матеріал стане в нагоді студентам-практикантам, які вдосконалюватимуть свої практичні навички під час педагогічної практики в ЗЗСО (для підготовки до проведення аспектних уроків і уроків із розвитку зв’язного мовлення; у факультативній і гуртковій роботі тощо). Окрім того, висновкові положення прислужаться на практичних заняттях зі стилістики, синтаксису української мови, комунікативної лінгвістики в закладах вищої освіти.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження викладено в доповіді „*Роль і функції філолога-україніста в системі дистанційного навчання*”, виголошеної на науково-методичному онлайн-дайджесті магістрантів філології „Актуальні проблеми викладання української мови в закладах вищої освіти” (02 листопада 2020 року). Загальну концепцію та результати дослідження обговорено на засіданні кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 6 від 24 листопада 2020 р.).

Структура наукового дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів з висновками до кожного з них, висновків і списку використаної літератури й джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ВАРІАНТНОСТІ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

1.1. Лінгвальний вимір поняття варіантність і синтаксична варіантність

Варіантність (від лат. *varians*, Р. в. *variantis* – змінний) – „одна з характерних рис мовної норми, що увиразнює незавершеність, безперервність процесу стандартизації літературної мови, гнучкість і багатство її виражально-зображальних засобів” [32, с. 71]. Проте явище взаємозаміни мовних одиниць учені оцінюють неоднозначно: одні – як фундаментальну властивість слов’янських мов [83], а інші – як її хибу [85].

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

1.2. Односкладні речення як окремий тип синтаксичних структур

У будь-якій мові багатство думки комуніканти передають за допомогою **речень** – синтаксичних одиниць, формально-граматична і семантична структури яких виформовують нероздільну єдність.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Висновки до розділу 1. Синтаксична варіантність як багатовимірне динамічне явище належить до тих лінгвістичних проблем, що завжди перебувають у центрі наукових зацікавлень дослідників, але щоразу на новому щаблі лінгвістичної думки набувають оригінальних витлумачень у нових теоріях і напрямках.

У дипломній роботі терміни *синтаксичні варіанти* й *синтаксичні синоніми* вжито як одностатусні. Оскільки за мету дослідження поставлено

описати синонімічні (формально-семантичні) відношення між односкладними й двоскладними простими реченнями, з одного боку, та серед різних типів односкладних речень, з іншого, важливо було з'ясувати історію їх вивчення, принципи класифікації.

З огляду на тему нашого дослідження **односкладні речення** – своєрідна щодо структури і змісту синтаксична категорія, яка властивими їй різновидами, виявами та функціями вагомо розширює та доповнює виражальні можливості двоскладних речень.

У процесі аналізу синоніміки односкладних і двоскладних структур постає багато проблем: чи односкладні речення самостійний тип чи стилістична модель двоскладного, чи вступають у синонімічні зв'язки односкладні та двоскладні речення, а також різні типи односкладних між собою. І. Р. Вихованець звернув увагу на те, що пріоритетним завданням вивчення синтаксису є дослідження співвідношення будови та семантики (формально-граматичної і семантичної структур) синтаксичних одиниць. Успішне розв'язання цього центрального питання синтаксису відкриває перспективи для чіткого розмежування формальної і семантичної організації синтаксичних одиниць [20, с. 3].

Одним із аспектів такого дослідження є синонімічне зіставлення близьких за граматичним значенням синтаксичних одиниць, пошук їх варіативності з метою глибшого пізнання їхньої формальної та семантичної структури. Цікавим у цьому плані нам видається і зіставлення односкладних та двоскладних, а також різних типів односкладних речень як граматичних синонімів, уживання яких у зв'язному мовленні є ознакою високої культури комінікантів. Ось чому великого значення набуває оволодіння синонімікою мови учнями і студентами, уміння враховувати всі смислові, емоційно-експресивні та стилістичні відтінки мовних засобів – лексичних і граматичних.

Критерієм варіантності (формально-семантичних співвідношень) односкладних і двоскладних речень у дипломній роботі вважатимемо:

а) спільність граматичного значення;

- б) тотожність лексичного наповнення речення;
- в) різноструктурність синонімічної конструкції;
- г) наявність семантичних та стилістичних відтінків у реченні.

РОЗДІЛ 2

ВАРІАНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ПРОСТИХ ДІЄСЛІВНИХ РЕЧЕНЬ

2.1. Синонімічні відношення між односкладними та двоскладними реченнями

У сучасній синтаксичній науці, окрім трьох аспектів вивчення речень – формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного, учені обґрунтовують перспективність ще одного ярусу досліджень – співвідносний, що зумовлює аналіз синтаксичних категорій у між'ярусних співвідношеннях (зв'язках) [44, с. 11]. У цьому дослідницькому полі здійснено аналіз семантичної та функціональної близькості, з одного боку, між односкладними та двоскладними реченнями, а з іншого – між різнотипними односкладними простими реченнями.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

2.1.1. Означено-особові односкладні речення та їх варіанти серед простих двоскладних

Означено-особові речення тривалий час граматисти не виділяли в окремий тип односкладних структур, натомість до О. О. Шахматова витлумачували як двоскладні неповні безпідметові речення.

[Текст, текст, текст підпункту]

Нам імпонує думка, П. С. Дудика, що означено-особові речення – окремий тип синтаксичних структур: „Односкладними означено-особовими реченнями називаються такі структури, в яких виконувач дії мислиться означено, а головний член виражається дієсловом у формі першої або другої особи однини чи множини теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу” [76, с. 235]. Наприклад, у досліджуваному матеріалі зафіксовано такі

реченнєві структури з різною репрезентацією головного члена [головний член означено-особового речення виокремлено жирним шрифтом. – Л. І.]:

1. „**Втечу** од світу й дамся самоті, заслуханий,

мов кинута бандура останнім бандуристом у степу” [В. Стус, с. 61];

2. **Порадь** мені, Черемоше,

Порадь мені, брате,

Куди мені тої долі

У світі шукати? (Б. Лепкий, с. 70);

3. **Сидимо** коло згаслого багаття, перетрушуємо в долонях попіл
(В. Стус, 53).

Отже, ...

2.1.2. Неозначено-особові односкладні речення та їх формально-семантичні співвідношення з двоскладними

„У неозначено-особових реченнях за головну і своєрідну властивість змісту й будови править те, що виконувач дії мислиться неозначено, а головний член виражений дієсловом у формі третьої особи множини теперішнього, майбутнього або ж у формі множини минулого часу” [76, с. 238]. Наприклад:

1. В чужім краю **поховують** (Б. Лепкий, с. 274).

2. „Сього, брате, зроду ніде **не чували**, Щоб рідною кров’ю шаблі обмивали!” [Л. Костенко, с. 512].

На основі відмінностей у граматичній формі головного члена неозначено-особові речення теж варто поділити на три структурні типи:

1) відмінювано-дієслівні;

2) відмінювано-інфінітивні;

3) зв’язково-іменні [54, с. 21].

[Текст, текст, текст підпункту]

Отже, ...

2.1.3. Варіантні пари узагальнено-особових односкладних речень із двоскладними

Узагальнено-особові речення – особливий тип односкладних структур, оскільки в них семантика діяча виражена узагальнено: загальний зміст речення актуальний для будь-кого, незважаючи на час, простір.

[Текст, текст, текст підпункту]

Отже, ...

2.1.4. Безособові речення та їх синонімічні зв'язки з простими двоскладними

Безособові речення виформовують найбільш поширений тип речень односкладної структури. „Безособовими називаються такі речення, головний член яких означає дію або стан, що мисляться як незалежні від будь-якого витворювана дії чи носія стану” [76, с. 244]. Наприклад:

1. *Вечоріє* (Б. Лепкий, с. 51).

3. *Під Білу Церкву стягнуто полки. Палає Київ, знищено Триліси* (Л. Костенко, с. 546).

[Текст, текст, текст підпункту]

Отже, ...

2.1.5. Інфінітивні односкладні речення та їх формально-семантичні співвідношення з двоскладними

Інфінітивні речення довгий час не виділяли в окремий тип дієслівних односкладних структур. Зокрема, такі вчені, як Л. А. Булаховський, О. М. Галкіна-Федорук, А. Г. Руднєв, та інші, уважали цей тип речень підтипом безособових. Однак нині поступово панує думка, що інфінітивні речення потрібно відмежовувати від безособових. Таку концепцію обґрунтовують у своїх працях також О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, Б. М. Кулик, П. С. Дудик, П. О. Лекант та інші.

[Текст, текст, текст підпункту]

2.2. Синонімічні відношення між різнотипними односкладними реченнями

Формально-семантичні кореляції односкладних речень варто розглянути також у співвіднесеності різних типів односкладних структур. В. Д. Горяний у монографічній праці про синтаксичні особливості односкладних речень зазначає: „Односкладні речення, виражаючи типові (інваріантні) значення *стан природи* чи *стан людини*, мають і свій набір моделей, тобто синонімічну співвіднесеність форм... Усі такі речення створюють синоніміку в межах мікросистеми односкладних речень, тобто формують групу речень з *семантично замкненою синонімікою*” [29, с. 67]. Розглянемо явище синонімії різних типів односкладних речень на основі досліджуваного матеріалу.

2.2.1. Формально-семантичні співвідношення означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень

Синонімічність означено-особових, неозначено-особових та узагальнено-особових речень – своєрідна тріада, спеціальне вивчення якої може розв’язати одну з проблем синтаксису односкладних речень. Ці речення перебувають у дуже близьких семантичних та граматичних зв’язках, а різняться між собою ступенем означеності, неозначеності чи узагальненості особи. Наприклад: „*Коли в саді листок останній зжовкне I цвіт останній у городі зв’яне, Коли осіння пісня в полі змовкне I осінь пізня і глуха настане, – Тоді згадаєм все, що було миле I від життя сховалось до могили*” [Б. Лепкий, с. 84].

[Текст, текст, текст підпункту]

Отже, ...

2.2.2. Варіантність безособових речень з іншими типами односкладних структур

Безособові односкладні речення теж мають синонімічні відповідники серед односкладних дієслівного класу. Передовсім вони можуть бути синонімічні до **означено-особових конструкцій**. Наприклад:

1. *Нема мені без милої Веселої днини* (Б. Лепкий, с. 15) // ...*не маю без милої Веселої днини*.

2. *І мертвому мені нема життя* (В. Стус, с. 81) // *Верстаю шлях – по вимерлій пустелі, де, мертвий, не маю життя*.

3. *Доці, сльота І болота, Ніде ні ф'ялків, ані рож знайти не мож* (Б. Лепкий, с. 324) // ...*Ніде ні ф'ялків, ані рож не можемо знайти*.

4. *Так хочеться – жити!* (В. Стус, с. 139) // *Так хочу жити!*

[Текст, текст, текст підпункту]

2.2.3. Синоніміка інфінітивних речень з іншими типами односкладних структур

Інфінітивні речення передовсім перебувають у формально- семантичних співвідношеннях із **безособовими**. І хоч інфінітивні речення структурно відрізняються від тих безособових, у яких інфінітив синтаксично залежить від інших членів речення, між ними є багато спільного.

[Текст, текст, текст підпункту]

Висновки до розділу 2. У сучасному мовознавстві, орієнтованому на триаспектне вивчення реченневих структур, виокремлюють односкладні прості речення. Їхня типологія ґрунтуються на морфологічному способі предиката, семантиці суб'єкта. На цій основі досліджують прості односкладні речення двох класів – **дієслівного** (зі вказівкою на особу, тобто означено-, неозначено-, узагальнено-особові, а також безособові, інфінітивні) й **іменного** (номінативні та генітивні). Зазначена найновіша класифікація відрізняється від шкільної

(традиційної), зокрема учні мають засвоїти специфіку таких односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові (до яких входять інфінітивні, генітивні), а також називні.

Усі види дієслівних односкладних речень (відмінювано-особові; відмінювано-інфінітивні; зв'язково-іменні) виформовують синонімічні ряди, по-перше, з двоскладними, а по-друге – з іншими різновидами односкладних.

Синонімічні пари / ряди різноструктурних речень збагачують авторський виклад, уможливають передавання найтонших семантичних нюансів, увиразнюють стилістичні ресурси української мови.

РОЗДІЛ 3

ОДНОСКЛАДНІ ІМЕННІ РЕЧЕННЯ ТА ЇХ ВАРІАНТНІСТЬ

Головний член іменних односкладних речень виражається іменником у формі називного чи родового відмінків однини чи множини. У ході дослідження іменних односкладних речень постає багато проблем: чи це окремий самостійний тип речень, чи неповний варіант двоскладних речень, чи можуть вони вступати у формально-семантичні співвідношення із двоскладними структурами та іншими типами односкладних синтаксичних одиниць.

Іменні односкладні речення українські дослідники поділяють на два типи: номінативні та генітивні (квантитативно-генітивні). Граматичні особливості цих речень в тому, що вони односкладні і, як доводять чернівецькі вчені [69; 70; 71], Л. С. Рабанюк [64] і Т. М. Романюк [65], мають предикативність, свою парадигму і модальність.

Докладну семантичну характеристику номінативних структур подає П. С. Дудик, [76], Н. Л. Вітрук [21], Л. М. Коваль [44] та ін.

П. О. Лекант обґрунтував думку, що, крім номінативних, наявні також генітивні речення, головний член яких виражений іменником у родовому відмінку однини чи множини [54]. Безперечно, цей науковий погляд набув розвитку й у працях українських мовознавців (див. бібліографію вище), оскільки ширше характеризує весь клас іменних односкладних речень, тому варто його апробувати в процесі аналізу іменних односкладних речень у мові досліджуваних творів.

Уперше термін речень *іменний клас* для простих односкладних речень використано в „Русской грамматике” 1980-го року [66], у якій предикативні структури з одним головним членом поділено на дві великі групи:

1) **неособово-суб’єктні**, у яких „наявність предмета не віднесена до якого-небудь носія, ні на кого не спрямована і ніким не породжена” [там само, с. 358].

2) **особово-суб'єктні**, оскільки „до кола елементарних семантичних компонентів входить суб'єкт” [там само, с. 359].

3.1. Номінативні односкладні речення та їх формально-семантична близькість із двоскладними

Традиційна теорія номінативних речень, основи якої розпрацювали О. О. Шахматов і О. М. Пешковський, вважає структурною основою цього типу **іменник у називному відмінку**. Таке речення може бути поширене словами, що в ролі залежних входять у словосполучення, яке формується навколо головного члена.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

3.2. Генітивні односкладні речення в аспекті варіантності з двоскладними

З-поміж односкладних структур номінативного класу генітивні речення виділяють не всі вчені (напр., праці В. В. Бабайцевої, В. В. Виноградова, Л. О. Біятенко, Б. М. Кулика, П. С. Дудика та ін.).

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

3.3. Варіантність номінативних, генітивних та інших типів односкладних структур

Номінативні односкладні речення можуть виформовувати варіантні пари (ряди) з безособовими реченнями. Наприклад:

1. *Самота. Мовчання. Кризь вікно Плаче вулиця в сивій імлі* (Є. Маланюк, с. 157) // *Самотньо. Мовчазно...*

2. *Вечір, йдуть люди з робіт* (Б. Лепкий, с. 173) // *Вечоріє*.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Висновки до розділу 3. На противагу дієслівним односкладним реченням структури з одним головним членом у формі іменника (займенника або субстантивованої частини мови) в називному (номінативні речення) або родовому (генітивні речення) відмінках однини чи множини виформовують клас іменних односкладних речень.

Усі типи іменних односкладних речень можуть поширюватися залежними компонентами, залежними від головного члена.

За конотацією вони бувають нейтральними (зі значення буття, нерідко в супроводі значення вказівності) або емоційно забарвленими (засобом вираження емоційно-експресивного значення є частки та відповідна інтонація).

Щодо синоніміки номінативних речень, то вони утворюють співвідносні пари з двоскладними реченнями, односкладними безособовими. Номінативні речення виявляють у текстовому масиві свою стилістичну якість (навіть у разі мінімального контексту). Їхня специфіка полягає в тому, що у формально-синтаксичному плані та семантико-синтаксичному аспекті вони є лаконічними, часто емоційно-забарвленими, дають змогу урізноманітнити авторський виклад, зацентувати увагу на ключових інформаційних компонентах, додати необхідного колориту висловлення відповідно до комунікативного наміру мовця тощо

За ознаками формальної будови генітивні речення охоплюють два типи – стверджувальні (виражають наявність предметів у великій кількості, обсязі чи об’єму) та заперечні (заперечують буття предмета в теперішньому часі). Двоскладних відповідників такі речення не мають, утім, синонімічні до номінативних і безособових. Здатність до заміни одних односкладних речень з іншими видами речень демонструє багатство синтаксичних засобів української мови.

Розділ 4

ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИВЧЕННІ СІНОНІМІКИ ОДНОСКЛАДНИХ І ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗЗСО

4.1. Проєктна діяльність на уроках української мови як важливий аспект компетентнісної освіти школярів

У сучасному освітньому просторі України широкого поширення набула технологія проєктів. „Усе, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба і де, і як я можу ці знання застосувати” [37] – ось головна сутність сучасного розуміння методу проєктів, що приваблює педагогів, які прагнуть віднайти розумний баланс між академічними знаннями і практичними вміннями.

У термінологічних словниках наведено такі визначення цього ключового поняття і похідних від нього:

„*Проєкт* – комплексний захід, спрямований на досягнення конкретної мети в межах графіку та бюджету, який об’єднує ресурси різних рівнів або організації, є унікальним та не повторює повністю деякі попередні заходи” [73, с. 61].

„*Проєктне навчання* – один з варіантів продуктивного навчання, метою якого є не засвоєння суми знань і не проходження освітніх програм, а реальне використання, розвиток та збагачення досвіду учнів та їх уявлення про світ” [73, с. 61].

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

4.2. Типологія проєктів для уроків української мови

У застосуванні методу проєктів простежено чітку тенденцію до міждисциплінарного викладання багатьох курсів (міжпредметні зв’язки). Зміст кожного проєкту співвідноситься з рівнем розвитку учня, його

поінформованістю щодо обраної проблеми. У цьому аспекті вчитель виконує роль наставника, консультанта, який, починаючи з першого етапу дослідницької діяльності, дає поради учасникам щодо інформаційних джерел.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

4.3. Технологічна карта навчального проєкту „Синтаксична скарбівня української мови”

Вступні зауваги

Для проєкту „Синтаксична скарбівня української мови” характерний мультидисциплінарний характер, оскільки він має на меті поглибити знання учнів не лише з граматики сучасної української мови, лінгвістики тексту, стилістики української мови, а й варіантології, перекладознавства, журналістики, українознавства.

[Текст, текст, текст підрозділу]

Отже, ...

Висновки до розділу 4. Проєктна технологія дає вчителю змогу залучити школярів до вивчення української мови в науково-дослідницькому ракурсі. Вона входить до методів інноваційного навчання та виформовує не лише предметні (мовні) компетенції, а й когнітивно-комунікативну, технологічну, медіа-інформаційну, соціальну. Готуючи та презентуючи проєкт, учень може переносити правила з однієї ситуації в інші різноманітні проблемні ситуації, стимулює здатність генерувати гіпотези, відкривати нові факти, породжувати, розробляти й реалізовувати нетрадиційні ідеї. В основі проєктування лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, умінь самостійно конструювати і видозмінювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивати аналітичне, критичне і творче мислення.

ВИСНОВКИ

На основі дослідженого нами матеріалу можна сформулювати такі висновки.

1. Односкладні речення – досить поширений тип речень у сучасній українській літературній мові, що засвідчує їх продуктивне вживання в мові творів Б. Лепкого, В. Винниченка, Є. Маланюка, Л. Костенко, В. Стуса, Б. Олійника.

2. Об'єктом наукових спостережень у дипломній роботі послужили всі види односкладних речень: **дієслівні** – а) означено-особові; б) неозначено-особові; в) узагальнено-особові; г) безособові; д) інфінітивні; та **іменні** – а) номінативних; б) генітивні.

Найчастіше письменники вживають означено-особові та безособові речення, що засвідчує активне їх функціонування в сучасній українській літературній мові, зокрема в художньому стилі.

3. Об'єднувальною ознакою всіх типів односкладних речень є те, що вони активно утворюють синонімічні пари (ряди) з простими двоскладними реченнями або між собою.

4. *Означено-особові речення* найближче стоять до двоскладних на межі односкладність // двоскладність. Неназваний підмет-займенник „підказується” головним членом. Своєрідність означено-особових речень полягає в тому, що в них більше, ніж у двоскладних, основну увагу зосереджено саме на дії. Той факт, що всі означено-особові речення вступають у формально-семантичні співвідношення з двоскладними, дає змогу вважати їх стилістичними варіантами двоскладних структур.

5. *Неозначено-особові речення* близькі до означено-особових, але відрізняються від них неозначеним сприйняттям діючої особи-суб'єкта. Однак, не всі типи неозначено-особових структур вступають у синонімічні зв'язки з двоскладними реченнями. Зокрема, у тому разі, коли особа спеціально не називається; вона не може бути відновлена з контексту. Це дає змогу вести

мову про неозначено-особові речення як про самостійний тип дієслівних структур.

6. *Узагальнено-особові речення* позначають дію або стан, що сприймаються узагальнено, як характерні для будь-якої особи. Не всі їх типи залежно від ступеня узагальненості вступають у формально-семантичні зв'язки з двоскладними реченнями. У зіставленні узагальнено-особових речень із двоскладними структурами переконливо видно, що вставлений підмет – займенник не відповідає значенню відношення до узагальненої особи, не асоціюється з конкретною особою, у зв'язку з чим все речення набуває узагальненого особового значення.

7. *Безособові речення* – своєрідний тип односкладних дієслівних структур. Вступають у формально-семантичні відношення із двоскладними реченнями більшість безособових структур, крім речень із нульовим суб'єктом (із предикативно-прислівниковими формами вираження) та зі значенням буття, існування предметів; речень із непрямим суб'єктом зі значенням стану, зосередженого в пасивному суб'єкті; речень із синкретичним суб'єктом, що виражають стан людини. Учені дослідили також, що безособові речення вступають у синонімічні зв'язки з означено-, неозначено-, узагальнено-особовими, інфінітивними, номінативними та генітивними реченнями. Їх синоніміка створює своєрідну мікросистему паралельного функціонування синтаксичних структур у сучасній українській мові.

8. *Інфінітивні речення* – самостійний семантико-синтаксичний тип односкладних структур. Вони можуть вступати теж у формально-семантичні зв'язки з двоскладними, крім таких, що виражають спонукання. В окремих виявах граматичними синонімами можуть бути безособові, означено-особові, неозначено-особові односкладні структури.

9. *Номінативні та генітивні речення* становлять окремі типи речень іменних односкладних структур, оскільки мають свою парадигму, характерні граматичні та семантичні особливості. На основі нашого дослідження ми встановили, що між номінативними й генітивними реченнями існує

синонімічний зв'язок із двоскладними реченнями (крім генітивних заперечних). Цей синонімічний зв'язок виявляється в близькій функціонально-семантичній характеристиці речень.

Номінативні та генітивні односкладні речення вступають у формально-семантичні співвідношення з іншими типами односкладних речень. Зокрема, номінативні – з безособовими, генітивними, а генітивні, зі свого боку, синонімічні до безособових.

10. Зіставляючи структури на межі односкладність // двоскладність, ми маємо справу з різними граматичними формами, що виражають типологічне значення з певними відтінками в семантиці. Вивчення односкладних речень в аспекті граматичної синонімії, їх формально-семантичне зіставлення з двоскладними реченнями дає змогу глибше пізнати природу односкладних речень, особливості їхньої структури та семантики.

11. Формально-семантичні співвідношення в синтаксичній системі української літературної мови відзначаються національною специфікою, важливість вивчення якої зросла у зв'язку з утвердженням державності української мови та вивчення її як іноземної поза межами України.

12. У вивченні синтаксису в школі потрібно не лише демонструвати знання граматичних правил і особливостей синтаксичних одиниць, а й ознайомлювати з синонімічним багатством синтаксичних одиниць, зокрема односкладних речень. Спостереження над формально-семантичними співвідношеннями повинні бути складником дослідження процесу розвитку синтаксичної системи української мови взагалі.

13. У чинній програмі з української мови для ЗЗСО рекомендовано для вивчення теми „Зв'язне мовлення. Синтаксичні синоніми” (10–11 клас) і „Стилістичні функції простих двоскладних речень”, „Стилістичні функції простих односкладних речень”. Для засвоєння важливого навчального матеріалу (у педагогічному тесті ЗНО багато тестових завдань на встановлення відповідностей між односкладними й двоскладними реченнями, що виформовують синонімічні пари / ряди) варто використовувати технологію

проектів, скеровану на розвивальне, проблемне та особистісно орієнтоване навчання.

14. Технологія проєктування в умовах групової роботи учасників освітнього процесу ефективна тоді, коли в навчанні постає будь-яке дослідницьке, творче завдання, для розв'язання якої потрібні інтегровані знання учнів з різних наук. Окрім того, метод проєктів корисний у разі застосування в умовах дистанційної освіти й використання діагностичних методик, що комплексно розвивають не тільки дослідні та аналітичні компетентності учасників навчально-виховного процесу, а й уміння учнів адаптуватися до стрімко мінливих умов життя і професійної діяльності в глобалізованому світі.

15. Метод проєктів має на меті не діагностувати рівень засвоєння готових знань, а передовсім мотивувати школярів до засвоєння навчального матеріалу через аналіз проблеми, дослідження, розвиток компетентностей і самоосвіту. У такому форматі учень є суб'єктом пошукової діяльності, якому потрібен діалог, а педагог може підказати нові джерела інформації чи направити думку учнів у потрібному напрямі для самостійного пошуку. Навчання в ході використання на уроках української мови інтенсивних технологій якісно змінює тип мислення учасників проєкту: від конкретно-образного до абстрактно-логічного і в подальшому до теоретично-дослідницького.

16. Зібраний фактичний матеріал, що представляє систему дієслівних та іменних односкладних речень, аналіз сфери вживання та особливостей їх функціонування в мові творів сучасних українських письменників, а також здійснений нами аналіз їх структури та семантики, характеристика односкладних речень у зв'язку з формально-семантичним зіставленням їх із двоскладними структурами, можна використати для вивчення типів односкладних речень та граматичних синонімів у закладах загальної середньої освіти, а також науковцями, хто цікавиться проблемами односкладних речень, синтаксичної варіантності в сучасній українській літературній мові. У цьому вбачаємо *перспективу дослідження*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алісійчук О. С., Федорчук В. В. Проектна діяльність у процесі опанування навчальними дисциплінами у ВНЗ : навч. посібн. Кам'янець-Подільський, 2008. 30 с.
2. Антипова О., Румянцев Д., Паламарчук В. У пошуках нестандартного уроку. *Радянська школа*. 1991. № 1. С. 65–69.
3. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові : монографія. К. : Наук. думка, 1982. 132 с.
4. Бакинська Т. Проектувальна діяльність – основа взаємодії вчителя і учня. *Початкова школа*. 2003. № 7. С. 59–62.
5. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Либідь, 2001. 224 с.
6. ...

[скільки сторінок у магістерській роботі, стільки й наукових джерел у списку літератури, укладеному за алфавітом]

КОРПУС НАЙНОВІШИХ ПІДРУЧНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

95. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олександр Авраменко, Тамара Борисюк, Ольга Почтаренко. К. : Грамота, 2016. 176 с.
96. Українська мова : підручник для 7 кл. з навч. румун. мовою закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) / Н. Д. Бабич, Т. І. Фонарюк, А. К. Морараш. Львів : Світ, 2020. 244 с.
97. ...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винниченко В. Намисто : оповідання. К. : Знання, 2019. 271 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10413> (Дата звернення 14.12.2022)
2. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. – 558, [1] с.
3. Лепкий Б. Вибрані твори : у 2-х т. К. : Смолоскип, 2011:
 - Т. 1 : поезії, віршовані драми, повість «Зломані крила», оповідання та новели, драми, прозові твори для дітей, спогади. 606 с.
 - Т. 2 : публіцистичні статті, промови, наукові розвідки та дослідження. 616 с.
4.